

Сільськогосподарська кооперація: проблеми та перспективи

У Житомирському національному агро-екологічному університеті 2 вересня відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція «**Кооперативні читання: 2017 рік**». Її мета – ознайомлення з результатами наукових досліджень та обмін думками щодо розв'язання актуальних проблем розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. До участі в її роботі були запрошені представники Міністерства аграрної політики та продовольства України, Житомирської обласної ради, Управління агропромислового розвитку Житомирської облдержадміністрації, провідні науковці ННЦ «Інститут аграрної економіки» й аграрних ВНЗ, науковці з Литви та Канади, вітчизняні й зарубіжні фермери-кооператори. На конференції розглядали такі питання: аграрна політика і кооперативна ідея у світлі євроінтеграційних намірів; формування інституційного середовища розвитку кооперації в Україні; чинники, що уповільнюють кооперативний поступ, та можливості мінімізації їх впливу; кооперація як механізм залучення інновацій і створення продукції з доданою вартістю; капіталізація сільськогосподарських кооперативів; роль кооперативів у забезпеченні сільського розвитку; екологічні можливості кооперації.

Відкрив конференцію ректор Житомирського національного агро-екологічного університету, доктор економічних наук, професор **Олег Васильович Скидан**. Він привітав учасників конференції, нагадав про глибокі історичні корені кооперативної ідеї в Україні та світі, про здобутки відомих учених-економістів у розбудові кооперативного руху в Україні, а також побажав усім присутнім конструктивного діалогу й плідної співпраці.

У вітальній промові директор ННЦ «Інститут аграрної економіки», доктор економічних наук, професор, академік НААН **Юрій Олексійович Лупенко** відзначив, що основними напрямками наукової діяльності ННЦ у сфері кооперації є дослідження, спрямовані на розробку теоретико-

методологічних засад і рекомендацій з розвитку кооперації та підприємницької діяльності на селі. Зокрема, науковцями ННЦ узагальнено теоретико-методологічні засади поглиблення спеціалізації й кооперації аграрного виробництва підприємницьких структур; обґрунтовано пропозиції щодо стимулювання та підтримки розвитку обслуговуючої кооперації на селі й формування системи заходів із регулювання економічних відносин у підприємницьких структурах.

Привітальне слово голови Житомирської обласної ради, кандидата економічних наук **Володимира Васильовича Ширми** стосувалося сучасного стану державної підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації в області та Україні в цілому. Доповідач зазначив, що розуміє необхідність розбудови кооперативного руху на селі, адже кооперація створює передумови для формування конкурентного підприємницького середовища й розвитку сільських територіальних громад. Зважаючи на це, він запевнив про активізацію участі місцевих органів влади у підтримці існуючих і створенні передумов для формування нових кооперативних утворень у сільських територіальних громадах області. Також голова облради висловив побажання тісної співпраці із науковцями Житомирського національного агро-екологічного університету в напрямі наукового обґрунтування та практичного супроводу діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Академік НААН **Петро Трохимович Саблук** у доповіді «Аграрна реформа і кооперація» наголосив на важливості сільськогосподарської кооперації й підкреслив кілька найголовніших її аспектів у ході здійснення аграрної реформи в Україні. Зокрема йшлося про те, що формувати кооперативи можуть лише товаровиробники-власники. Повернення селянам права володіти землею, майном і виробленою продукцією стало базисом початку кооперативних процесів у сільському господарстві й формування його організаційної структури ринкового типу. За своїми маш-

табами та соціально-економічним значенням такі структурні перетворення стали безпрецедентними. Народжується новий соціальний клас вільних селян – фермерів, багато енергійних молодих людей віддають себе цій важливій справі. Проте ще існує багато гострих проблем, які доцільніше розв'язувати на місцях. У цьому відношенні можна стверджувати про необхідність децентралізації науково-впроваджувальної роботи. Варто у кожному регіоні мати наукові центри, що на регіональному рівні забезпечать розвиток трансформаційних процесів у бажаному, збалансованому напрямі. Передусім, йдеться про баланс інтересів держави, сільських громад і селян. Існують усі умови розпочати таку діяльність на Житомирщині, де накопичено багаторічний досвід плідної взаємодії влади, виробництва й науки. Але часи змінюються, виникають нові умови, зростають та ускладнюються економічні інтереси, а тому необхідні нові, науково обґрунтовані рішення. Розвиток сільськогосподарської кооперації має стати одним із ключових завдань процесів децентралізації, посилення ролі сільських громад і соціально-економічного відродження українського села.

Академік НААН **Микола Йосипович Малік** у своєму виступі «*Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації та сімейних ферм на селі*» розкрив загальні тенденції розвитку сільськогосподарської кооперації в аграрному секторі України, які характеризуються позитивною динамікою кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів протягом останніх п'яти років. Зокрема по областях лідерами кооперативного руху нині є Житомирська, Вінницька й Івано-Франківська області. Також доповідач обґрунтував, що найбільшу кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів потенційно можна створити на територіях сільських/селищних рад Львівської, Вінницької та Тернопільської областей і представив модель сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу (СОК). Чинники, які гальмують розвиток кооперації – монополізація й олігархізація ринків, сфер виробництва; бідність села, недоступність ресурсів для кооперативів; слабка спроможність сільського населення до узгодження

інтересів спільної діяльності; слабкість соціального капіталу на селі; старіння та пасивність сільського населення, відсутність лідерів; невиконання владою вже задекларованих зобов'язань; відсутність явних переваг; економічна ситуація; активність посередницьких структур.

Основними напрямками розв'язання проблем у сфері кооперації з боку державних органів влади є: пільгове кредитування; компенсація вартості придбання обладнання й техніки; часткова компенсація вартості послуг по зберіганню сільськогосподарської продукції; поширення дії програми державної підтримки галузей АПК на сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи та їх членів, зокрема особисті селянські господарства. Незаперечним у цьому напрямі також є активізація діяльності місцевих органів виконавчої влади й Національної представницької організації СОК, які можуть створити державний центр СОК і державний реєстр; проводити інформаційно-просвітницьку діяльність; прийняти місцеві програми розвитку кооперації; допомагати у створенні кооперативів та формуванні їх матеріально-технічної бази; створювати регіональні центри кооперативного розвитку у взаємодії з дорадчими службами для освіти й допомоги членам і потенційним членам кооперативів.

Любов Василівна Молдаван – доктор економічних наук, професор, виступила з доповіддю «*Роль кооперативів у становленні фермерських господарств сімейного типу*». Доповідач наголосила, що процес формування фермерського укладу нерозривно пов'язаний із розвитком кооперації. Економічні причини створення кооперативів полягають у такому: відсутність територіальних економічних партнерів; несприятливі комерційні умови; необхідність формування сприятливого конкурентного середовища; необхідність посилення місця сільськогосподарських товаровиробників у ланцюзі агропродовольчого виробництва; недоступність кредитування фермерських господарств. Присутність на ринку сільськогосподарських кооперативів упереджує монопольне підвищення цін на товари з боку великих торгових компаній, що розширює до-

ступ до споживчих товарів населення з невеликими заробітками та надає кооперативам статус соціально-гуманістичних підприємницьких структур.

Серед причин гальмування поширення СОК в Україні доповідач виділила: відсутність державної стратегії щодо розвитку СОК; сприяння кооперації не стало складовою аграрної реформи; недосконале чинне кооперативне законодавство; відсутність економічних механізмів підтримки СОК; відсутність організації забезпечення сільського населення кооперативними знаннями; популяризація переваг кооперування серед сільського населення не стала актуальним завданням Мінагрополітики; не забезпечена цільова підготовка кооперативних кадрів; відсутні державні замовлення на науково-технічні розробки з кооперативної проблематики. А основними шляхами забезпечення розвитку кооперативів є: створення сприятливого середовища для діяльності кооперативів, включаючи належні податкові пільги й доступ до фінансових послуг і ринків; всебічний розвиток потенціалу кооперативів для забезпечення повної та продуктивної зайнятості сільського населення; налагодження ефективного партнерства між урядами й кооперативним рухом, зокрема, через створення спільних консультативних рад; сприяння дослідженням і збору статистичних даних про діяльність кооперативів; зміцнення організаційних, управлінських та фінансових навичок їхніх членів; запровадження й підтримка програм розширення доступу кооперативів до нових технологій; сприяння зростанню фінансових кооперативів для досягнення мети фінансової інтеграції за рахунок надання для всіх членів вільного доступу до фінансових послуг.

Учасники конференції з Литви широко розкрили досвід розвитку кооперації в країнах ЄС. Зокрема, **Юліус Раманаускас** – доктор (габ.), професор Клайпедського університету, відзначив, що з 2004 року Литва є членом ЄС, тому основним документом у сфері сільського господарства стала Єдина сільськогосподарська політика – система субсидування сільського господарства і сільськогосподарських програм в ЄС. Форми господарювання в Литві представлені

фермерськими господарствами, сільськогосподарськими товариствами, акціонерними товариствами, державними підприємствами й присадибними господарствами. В аграрній сфері ЄС, як і Литви, домінують невеликі фермерські господарства. Вони мають певні проблеми функціонування в ринкових умовах, тому для одержання конкурентних переваг змушені об'єднуватися, створюючи масштабніші структури, зокрема кооперативи й інші організації виробників. Нині можна виділити такі тенденції розвитку кооперації в Литві: горизонтальна (закупівля кооперативами сільськогосподарської продукції та її подальша реалізація); вертикальна (інтеграція виробників сільськогосподарської продукції й переробних підприємств). Розвиток кооперації в Литві недостатній, що потребує підтримки створення організацій виробників. Аналіз процесу створення організацій виробників у Литві та інших посткомуністичних країнах показує наявність нерозв'язаних проблем у сфері психології, економіки, організації, права і консультацій.

Розуміючи значення організаційних структур кооперативного типу, уряди європейських країн та ЄС у цілому забезпечують фінансову підтримку організацій виробників, передбачаючи при цьому досягнення не лише економічних, але й соціальних та екологічних цілей. Досвід європейських країн показує, що фермери, які співпрацюють і стають членами організацій виробників, швидше формують конкурентні позиції на ринку, ефективніші в реалізації продукції, купують засоби виробництва дешевше, ніж коли працюють самостійно. «Зважаючи на вищезазначене, спільна діяльність європейських фермерів у межах організацій виробників становить незаперечний інтерес для українських колег», – завершив свій виступ гість із Литви.

Йонас Кузмінскас, директор молочного кооперативу «Молочна квітка», президент Литовської асоціації кооперативів «Шлях кооперації», виступив із доповіддю «Завдання і проблеми литовських кооперативів». Зокрема, він зазначив, що кооперація в Литві розвивається з 1993 року, до кооперативних утворень залучено близько 2,5 тис. господарств, а середня чисельність членів

кооперативу становить 5–10 осіб. Однак у 2016 році дослідженнями було виявлено, що із понад 300 зареєстрованих кооперативів, що займаються сільськогосподарською діяльністю, реально працюють 233.

Частка литовських фермерів-членів сільськогосподарських кооперативів у виробництві сільськогосподарської продукції становить: 30% сирого молока, 10 – зерна, 5 – фруктів, 90% тепличних овочів. Оцінка стану молочних кооперативів показала, що частіше до спільної діяльності вдаються великі господарства, що посилює кооперативні утворення. Водночас значно знижується загальна кількість виробників сільськогосподарської продукції, але кількість членів й усіх кооперативів постійно зростає.

Проблемами співпраці у сільському господарстві Литви на основі кооперації доповідач визначив: довготермінові зобов'язання з підтримкою фермерів; відсутність керівників із відповідними знаннями та вміннями й низький рівень популяризації кооперативної ідеї порівняно з іншими країнами ЄС. Також у цій сфері є певні досягнення: активна міжнародна співпраця; взаєморозуміння та спільне визнання; зміни у кооперативному законодавстві стосовно визначення дійсних кооперативів; розподіл допомоги ЄС і національної допомоги на користь виробників молока – членів кооперативів.

Перспективи розвитку кооперації доповідач пов'язує з розв'язанням низки проблем, таких як організація навчання, інформування та консультування членів і директорів кооперативів; спрощення доступу до фінансування; розробка процедур бухгалтерського обліку й звітності та спрощення процедури створення кооперативу.

Олена Миколаївна Бородіна – доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, у доповіді «*Кооперативна ідея у сільському розвитку – від теорії до практики*» відзначила такі специфічні особливості сільського господарства як галузі економіки: багатофункціональність сільського господарства; обмеженість ефекту масштабу; специфіка використання ресурсу праці (не тільки виробнича сфера, а й сфера життя; зайнятість не реагує на економічну кон'юнктуру; низька мобіль-

ність аграрної праці; суспільний консерватизм сільського мешканця).

Доповідач відзначила, що кооперативна ідея Бернара Лаверня – учня Шарля Жіда (1955 р.): «Для того, щоб розв'язати соціальну проблему, не треба шукати багато шляхів. Шлях кооперації є єдино правильним. З його допомогою досягається ліквідація несправедливого розподілу прибутків, вирішується суперечність між егоїзмом індивідуаліста та суспільними інтересами ..., він дає можливість домогтися ліквідації несправедливого розподілу і зберегає свободу особистості, тому що соціалізація багатства відбувається із збереженням свободи людини», – найкраще відображає сутність кооперації та її незаперечну роль у здійсненні політики сільського розвитку.

Політика сільського розвитку (заходи прямої й опосередкованої дії, спрямовані на розширення можливостей і доступу всіх верств сільського населення до економічних вигід від зростання в аграрному секторі та позааграрною діяльністю в сільській місцевості) практично може бути реалізована через неієрархічну модель колективних дій, в якій розвиток планується, здійснюється і контролюється самими громадами.

Координатор робочої групи з питань розвитку сільських територій Мінагрополітики України, кандидат економічних наук **Роман Ярославович Корінець** представив доповідь на тему: «*Місія кооперації у забезпеченні сільського розвитку*». Він наголосив на тому, що відсутність суспільного консенсусу щодо ролі та місця кооперації у розвитку села, орієнтація на великотоварне виробництво й фактичне ігнорування потреб малих виробників в аграрній політиці, суперечливість законодавства, слабкість неформальних кооперативних інститутів (звичаїв і традицій), недержавних кооперативних організацій та фактична відсутність державних організацій підтримки гальмують розвиток кооперативів в Україні.

Однак головною причиною слабкості кооперативного руху є недостатня кількість самодостатніх в економічному плані сімейних ферм – потенційних учасників кооперативних процесів, відсутність належної взаємодовіри між ними. Меті сільського розвит-

ку мають бути підпорядковані системи законодавства, державних фінансів, кредитування, оподаткування, земельних відносин. Сільські громади мають стати повноправним учасником не тільки державних, а й місцевих програм у контексті політики децентралізації влади. Саме місцеві громади найбільше зацікавлені в тому, щоб забезпечити стабільність і сталість розвитку сімейних ферм.

Доктор ветеринарних наук, професор **Олександр Євстахійович Галатюк** (тема доповіді: «Досвід створення кооперативу бджолярів») розповів про зарубіжний досвід функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у бджільництві. Також доповідач обґрунтував перспективи розвитку бджільництва України, які пов'язані з формуванням сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, а саме створення: неприбуткових пасічних кооперативів (це запорука «здорової» конкуренції в реалізації продукції бджільництва); належної кормової бази; фонду розвитку галузі бджільництва; дорадчої служби з бджільництва.

Перевагами пасічних кооперативів є: можливість реалізовувати якісну продукцію за біржовими цінами й одержувати належні прибутки; можливість закуповувати пакети, племінні матки, інвентар, лікарські препарати тощо, за низькими цінами; можливість організувати планові кочівлі бджіл, їхню охорону з меншими витратами; можливість створити й користуватися послугами каси взаємодопомоги; відчуття колективу та можливість одержати пораду від колег або фінансову допомогу; можливість одержати знання навчаючись і підвищити кваліфікацію.

У науковій дискусії й під час підведення підсумків конференції було підтверджено відданість її учасників курсу на розвиток кооперації на селі. Проте підкреслено, що стан справ не може влаштувати ні прихильників кооперативної ідеї, ні самих кооператорів. Роль кооперативів у вітчизняному агробізнесі ще мізерна, статистики роботи кооперативів практично не існує, Господарський кодекс України навіть не згадує про обслуговуючі кооперативи (тоді як правове регулю-

вання виробничих кооперативів чітко прописано), публічності кооперативів також не існує. Вітчизняні кооперативи як підприємства примітивні та малопродуктивні, їхня капіталізація «нульова», професійний менеджмент і доступ до інновацій відсутній, об'єднання кооперативів не відбувається. Парламент й уряд обмежуються декларацією намірів, а про реальну допомогу та пільги поки не йдеться. Неоднорідна організаційна структура сільського господарства унеможливає гармонізацію інтересів сільськогосподарських товаровиробників різного організаційно-правового статусу в межах кооперативних процесів. Засилля псевдокооперативів сіє недовіру до кооперативної ідеї й через це стримує державну допомогу сільським кооперативам, оскільки створює підґрунтя для корупції. Через брак цілеспрямованих коштів не ведуться глибокі наукові дослідження, відсутня система кооперативної освіти, не налагоджено відповідне інформаційне забезпечення, не створено корпусу консультантів.

Усе вищезазначене простежується за відсутності системи у розбудові кооперативного руху в сільському господарстві України. Запропоновано визначити такі складові системи розбудови кооперативного руху в Україні: політичну, інституціональну («правила гри»), організаційно-представницьку, фінансово-економічну, соціально-психологічну, науково-освітню та інформаційно-консультаційну. Далі для кожної складової слід визначити її елементи (дії, заходи, етапи, терміни, джерела фінансування, відповідальність), розглянути взаємозалежність і комплементарність (взаємодоповнення) на рівні складових та елементів, здійснити ранжування заходів щодо запуску системи, оцінити наслідки, організувати моніторинг і передбачити механізм коригування роботи системи. Ці стратегічні завдання, насамперед, вимагають науково-методологічного обґрунтування, що є завданням та відповідальністю науковців.

За результатами конференції, обговорено й ухвалено резолюцію.

РЕЗОЛЮЦІЯ

Всеукраїнської науково-практичної конференції «Кооперативні читання: 2017 рік», що відбулася в Житомирському національному агроекологічному університеті 2 вересня 2017 року

Ми, учасники конференції, заслухавши та обговоривши виступи своїх колег, врахувавши думки, висловлені в дискусії, й на основі ознайомлення з досвідом, здобутим у подібних умовах у зарубіжних країнах, вважаємо за потрібне довести вітчизняним кооператорам, органам державного управління, науковій громадськості та всім іншим заінтересованим сторонам основні позиції нашого спільного рішення:

Кооперація сільськогосподарських товаровиробників-власників є невід'ємною складовою ринкової економічної системи й демократичного суспільства. Вона уособлює в собі зрівноважений та ефективний механізм поєднання інтересів індивідів, сільської громади й суспільства в цілому і в такий спосіб відіграє унікальну економічну та соціальну роль. Без визнання необхідності розвитку кооперації не може бути справедливого й шанобливого ставлення суспільства до тих, хто сумлінною працею створює найпотрібніші матеріальні блага – продукти харчування.

Віддаючи належне еволюційному способу ринкових перетворень в аграрному секторі економіки, що зумовлено необхідністю врахування дії цілої низки об'єктивних чинників, вважаємо недостатніми політичні зусилля щодо підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні, її використання для утвердження сімейного фермерського укладу. Незважаючи на численні політичні декларації та навколокооперативні ініціативи, кооперація наразі не посіла чільного місця як державницька ідеологія збереження села як основи української нації.

Нині сільгоспокооперативи в Україні відверто поступаються в конкурентній боротьбі великомасштабним структурам агробізнесу, так званим «агрохолдингам», які в гонитві

за високими прибутками ставлять на другий план ті загальнолюдські цінності, що одвічно плекає кооперація, а саме: відкритість і доступність, демократичність, рівність, турботу про громаду тощо. Очевидною є асиметричність державної фінансової підтримки не на користь кооперативів сільськогосподарських товаровиробників.

Вихід із ситуації вбачається тільки у започаткуванні системного підходу до формування кооперативного руху в аграрному секторі. Відповідно до такого підходу розвиток кооперації має включати невід'ємні складові – політичну, інституціональну («правила гри»), організаційно-представницьку, фінансово-економічну, науково-освітню й інформаційно-консультаційну. Враховуючи гетерогенний (неоднорідний) характер організаційної структури сільського господарства країни, мають відпрацьовуватися моделі кооперативних формувань для різних типів господарств.

В Україні досі не піднесено на належний рівень боротьбу із псевдокооперацією. Гостро не вистачає представницького органу, головним завданням якого було б ідентифікація істинності кооперативів, їх відповідності міжнародним принципам та економічній природі цієї унікальної організації. Особливо це стосується тих кооперативів, що претендують на фінансову допомогу з будь-яких джерел. Зазначене забезпечило б цільове використання донорських коштів і значно посилило б антикорупційний базис формування кооперативного руху. До складу такого органу слід ввести представників успішно діючих кооперативів, авторитетних громадських діячів та професійних експертів, у т. ч. зарубіжних. Процедура моніторингу й діагностики кооперативів має бути стандартизованою, прозорою та зрозумілою.

Зважаючи на місію кооперації як перспективної соціально-економічної моделі, її значимість для громадянського суспільства, а також враховуючи досвід зарубіжних, особливо посткомуністичних, країн, можна стверджувати, що поступ у бажаному напрямі динамічно і незворотно матиме місце за умови створення різного роду сприятливих умов (організаційних, фіскальних, правових та ін.) для справжніх кооперативів, а отже, їх розвиток відбувається в інтересах суспільства. Надання кооперативам пільг є формою державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників методами, що прямо не впливають на їхню конкурентоспроможність. Це є поширеною світогосподарською практикою.

Повсюдне поширення сільськогосподарських кооперативів неможливе без відповідної безперервної, методично забезпеченої та наступально організованої освіти. Вона має охопити як безпосередньо кооператорів, так і найманий персонал їхніх підприємств. Компетентність потенційних кооператорів слід формувати з урахуванням рівня їхньої загальної освіти, досвіду роботи, комунікаційних здібностей, звертаючи увагу на роботу з особами, які виявляють організаторські здібності та яких обрали до органів управління кооперативом. Для найманого персоналу освітні завдання повинні суттєво диференціюватися. Це стосується спеціалізованих закладів освіти для підготовки високопрофесійних управлінців (університетська освіта), найманих фахових технологів (середня спеціальна освіта), працівників масових

професій (сільська профтехосвіта). Фундаментально важливим є усвідомлення персоналом особливості кооперативу як підприємства, в якому його власники є одночасно його клієнтами. За сучасних методів таке навчання краще досягається з використанням інтерактивного навчання, інформаційних технологій, рольових ігор, стажування в успішно діючих кооперативах.

Прийнято одностайно. Голосувало 77 учасників конференції.

Щорічні науково-практичні конференції з проблем розвитку кооперативного руху в аграрному секторі економіки стали традиційними в Житомирському національному агроекологічному університеті. І хоча вони мають статус всеукраїнських, в їхній роботі беруть участь представники інших країн. Зокрема, практично на кожній конференції присутні науковці та представники кооперативів Литви. Присутність і представлення досвіду литовських колег має вагоме значення. Адже ця країна вже є членом Європейського Союзу. Ознайомлення з проблемами литовських кооператорів та підходами до їх розв'язання надають науковій дискусії прикладного характеру. Проте й рівень вітчизняних наукових розробок із проблем кооперації викликає інтерес у зарубіжних колег. Така ситуація мотивує залучення до кооперативних досліджень молодих учених, привертає увагу до наукових форумів кооператорів-практиків, сприяє взаєморозумінню представників державної виконавчої влади, науковців і сільських кооператорів.

***В.В. ЗІНОВЧУК, доктор економічних наук,
професор, завідувач кафедри***

***В.А. ДОВЖЕНКО, кандидат економічних наук,
доцент кафедри***

Житомирський національний агроекологічний університет

* * *